

LANNOO'S
AUTOBOEK
DUITSLAND

LANNOO'S
AUTOBOEK
DUITSLAND

Vorige pagina's: ongerepte natuurpracht in Noord-Duitsland – de Lüneburger Heide en het Noordzeestrand bij St. Peter-Ording.

Deze pagina: romantisch Heidelberg met kasteelruïne, Scheffelterras van de kasteeltuin Hortus Palatinus en Alte Brücke.

DE MOOISTE BESTEMMINGEN

Sleeswijk-Holstein	14
Kiel	25
Lübeck	26
Hamburg	34
Bremen	46
Nedersaksen	52
Hannover	73
Mecklenburg-Vorpommern	78
Rostock	88
Stralsund	92
Schwerin	102
Brandenburg	104
Frankfurt an der Oder	109
Potsdam	112
Berlijn	118
Noord-Rijnland-Westfalen	134
Keulen	146
Düsseldorf	153
Saksen-Anhalt	154
Maagdenburg	159
Saksen	170
Dresden	176
Thüringen	186
Erfurt	194
Hessen	202
Frankfurt am Main	220
Rijnland-Palts	222
Mainz	235
Saarland	236
Saarbrücken	245
Baden-Württemberg	248
Stuttgart	258
Beieren	278
Nürnberg	288
München	299

van Duitsland. De dikke muren van de Brömserburg verbergen een museum over de wijncultuur. Wijn produceren ook de nonnen van St. Hildegard, een benedictijnenabdij (12de eeuw) omringd door wijnranken in het huidige stadsdeel Eibingen. Boven de stad verheft zich sinds 1883 het standbeeld *Germania*, ook wel *Niederwalddenkmal* genoemd.

Assmannshausen Assmannshausen aan de voet van de Hölleberg is al vijf eeuwen een begrip vanwege zijn pinot noir (Blaue Spätburgunder). Het in 1108 gestichte plaatsje aan een van de meest romantische plekken aan de Rijn, in de noordwestelijkste punt van Hessen, heeft de grootste oppervlakte aan pinot-noirdruiven van Duitsland.

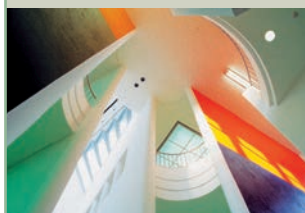

Cisterciënzerabdij Eberbach.

Kronkelende steegjes vol vakwerkwoningen met torentjes en erkertjes ademen de charme van de oude wijnromantiek.

***** Cultuurlandschap Boventenloop van het Midden-Rijndal** In dit Unesco-werelderfgoed, dat zich met ontelbare burchten, wijndorpen, kloosters en kerken uitstrekt van Rüdesheim tot Koblenz, heeft Hessen slechts een klein aandeel. In de middeleeuwen was dit een kerngebied van het Heilige Roomse Rijk.

TIP++TIP++

Musea van Frankfurt
De financiële metropool is ook een belangrijke museumstad:

Museum für moderne Kunst
Domstr. 10,
tel. +49-69-21230447,
di. en do.-zo. 10-18 u, woe. 10-20 u

Kunsthalle Schirn Römerberg,
tel. +49-69-2998820,
di. en vr.-zo. 10-19 u,
woe., do. 10-22 u

Städtisches Kunstinstitut
Schaumainkai 63,
tel. +49-69-6050980,
di., vr.-zo. 10-18 u, woe.,
do. 10-21 u

Deutsches Architektur-Museum
Schaumainkai 43,
tel. +49-69-21238844,
di. en do.-zo. 11-18 u,
woe. 11-20 u

Museum für Kunsthandwerk
Schaumainkai 17,
tel. +49-69-21234037,
di. en do.-zo. 10-17 u,
woe. 10-20 u

Oude Opera
In de oude opera is veel te doen: popconcerten, tentoonstellingen, congressen – maar geen opera's.
Frankfurt, Opernplatz,
tel. +49-69-1340400

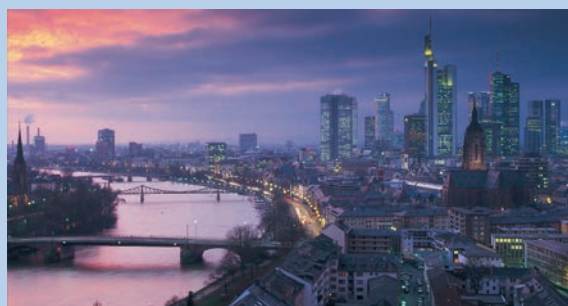

Frankfurt am Main

Hoewel niet de hoofdstad van de deelstaat is Frankfurt am Main, de stad van de banken, jaarbeurzen en industrie, de onbetwiste metropool van Hessen.

Een skyline met torengebouwen en vakwerkidylle, pracht en praal uit de Gründerzeit en architectuur uit de toekomst: de charme van de grootste stad van Hessen schuilt vooral in zijn contrasten. De vroegere vrijerijksstad en plaats waar de Duitse keizer werd gekozen en gekroond is nu vooral bekend om zijn banken, jaarbeurzen, literatuur en cultuur. Bewonder behalve de wolkenkrabbers ook de **historische stadskern. Na hevige bombardementen werd die grotendeels gereconstrueerd, de **dom (13de eeuw), archeolo-

het gereconstrueerde geboortehuis van Goethe. Het spectrum kunst en tentoonstellingen reikt van het **Museum für Moderne Kunst bij de dom tot de ***museumoever' aan de overkant van de Main met zijn hoogstaande collecties. Het bekendst is het **Städel(sche Kunstinstitut) met schilderijen en sculpturen uit zeven eeuwen. De stadsdelen Sachsenhausen, West- en Nordend en de wijk bij het centraal station (Kaiserstraße) pronken met ongeschonden bouwwerken uit de Gründerzeit. De Römerstadt staat symbool

Skyline van 'Mainhattan'.

gische tuin (resten van een Romeins legerkamp met thermen en Karolingische keizerpalts), *tentoonstellingshal Schirn en **Römerberg (stadhuis) lonen de moeite. In de ooit grootste harmonische historische stad (4000 vakwerkhuisen) is alleen het Haus Wertheim aan de Fahrtr origineel. In de *Paulskirche vergaderde in 1848 het eerste Duitse parlement. Ook de Leonhards- en de Alte Nicolaikirche weten te boeien, net zoals de Liebfrauenkirche en het kapucijnenklooster. Mooie fresco's van Jörg Ratgeb zijn te bewonderen in het karmelietenklooster (13de eeuw). Een must is tevens

voor de nieuwbouw uit de jaren twintig van de vorige eeuw. In de tot hippe uitgaansbuurt getransformeerde Hanauer Landstraße kun je vroege industriële architectuur bestuderen. Geschiedt voor een uitje is het westelijkste stadsdeel **Frankfurt-Höchst, waar in de buurt van de Schlossplatz gerestaureerde historische gebouwen en kronkelende steegjes met vakwerkwoningen te vinden zijn. In het slot wordt porselein van Höchst tentoongesteld. Aan de oostzijde vormt het barokke Bolongaropaleis met wondermooie tuin naar de Nidda de afsluiter van het schilderachtige geheel.

Rijk aan wijn en architectonische schatten is deze dubbelgemeente in de Rheingau, waartoe ook Hallgarten en Mittelheim behoren. Mittelheim kan praten op de romaanse Aegidiusbasiliek, het oudste sacrale

bouwwerk in de Rheingau. Blikvanger op de Rijnsoever in Oestrich is de tot op heden functionerende oude hijskraan voor vaten (1745). De *Madonna mit der Scherbe* (Scherbe = wijnkroes) in de kerk van Hallgarten

is een van de kostbaarste creaties van de Midden-Rijnse gotische beeldhouwkunst. Het 'grijze huis' in Winkel is het oudste stenen huis van Duitsland. In Winkel staat ook het Brentano-Haus, waar Goethe van zijn

riesling nipte. Boven het dorp sluimert het prachtige slot Vollrads (links, met woontoren en barok herenhuis), dat van 1330 tot voor kort het stamgoed was van de familie Greiffenclau.

Tholey ligt aan de voet van de 568 m hoge Schaumberg, die met uitkijktoren, belevingspark en blotevoetenpad uitnodigt tot een beklimming. Op de westelijke flank staat de Blasiuskapel, die wortelt in de 13de eeuw. De

geschiedenis van het benedictijnenklooster St. Mauritius (links: standbeeld van de Heilige Mauritius) gaat terug tot in de 6de eeuw. De eerste monniken vestigden zich in de ruïnes van een Romeinse villa. De huidige kerk

nus. Op de sarcofaag van de stadsheilige (15de eeuw) staan de twaalf apostelen en een van oudste afbeeldingen van de heilige met herdersstaf. Uit dezelfde periode stammen de wapenschilderingen op het gewelf van het middenschip. Bezienswaardig zijn tevens de achthoekige stenen kansel uit 1462 en het koorgestoelte (18de eeuw). Representatieve burgerwoningen uit de 18de/19de eeuw vormen het decor van de Fruchtmart en Schlossplatz. Hier domineert het stadhuis, in 1740 als ambtswoning gebouwd en vanaf 1824 residentie van Louise van Saksen-Coburg-Gotha. Voor de basiliek geeft een basaltpiramide van Leo Kornbrust het vertrekpunt aan van de **Straße der Skulpturen. Over een afstand van ruim 25 km strekt zich tot de Bostalsee een openluchtgalerie met 51 werken van bekende kunstenaars uit. Een bedevaartweg leidt naar de barokke *Wendalinuskapel in het dal. Daarboven troont het Steyler Missionshaus met *volkenkundig museum.

Dal van de Blies

De Blies is met 100 km de langste rivier in het Saarland. Onder Blieskastel zijn de rivier en oevers nog heel natuurlijk. Bliesgau is de naam van de streek. Neunkirchen, ooit een industriestad met kool- en staalindustrie, heeft zich van roet tot rozenstad ontwikkeld.

*** Ottweiler** De vroegere residentie van een zijtak van de graven van Nassau-Saarbrücken kan bogen op een schilderachtige binnenstad. Van de ringmuur bleef een 48 m hoge ronde verdedigingstoren (15de eeuw) met leisteenspits bewaard (Zibbelkapp), die als klokkentoren voor de evangelische kerk dienstdoet. Bezienswaardig aan de Schlosshof is het *Hesse-Haus (1590) met renaissancegevel. Het **Saarländisches Schulmuseum illustreert ruim duizend jaar school.

*** Bloementuin van Bexbach** Rond de Hindenburgturm in Bexbach vind je dit geheel: een geometrisch aangelegde Luxemburgse tuin, tal van exotische planten en bomen, een vijver

Schlosshof van Ottweiler met renaissancebouw Hesse-Haus.

Saarbrücken

De hoofdstad van het Saarland vormt niet alleen het economische en culturele middelpunt, maar is ook een zeer charmante barokstad.

Het begon allemaal met een Romeinse brug over de Saar. Nu telt de stad maar liefst vijftien bruggen over de rivier. De *Alte Brücke is een voetgan-

harmonieuze plaatje compleet. In de laatgotische *slotkerk (15de eeuw) liggen enkele vorsten van Nassau-Saarbrücken begraven. De Schlossplatz werd

Saarbrücken: Ludwigsplatz met barokke Ludwigskirche.

gersbrug tussen de ooit zelfstandige steden (Alt-)Saarbrücken en St. Arnual op de linker- en St. Johann op de rechteroever. De stadsbond – met de industrieplaatsen Burbach en Malstatt – ontstond pas in 1909. De **Schlossplatz, het historische centrum van Alt-Saarbrücken, herinnert aan de glorieertijd als vorstelijke residentie. Vorst Willem Hendrik zorgde er als barokke bouwheer voor dat hij niet vergeten werd. Zijn architect Friedrich Joachim Stengel ontwierp het driedelige **kasteel (1738-1748). Het *oude stadhuis (1748-1750), het in 1760 door Stengel in barok verbouwde *Erbprinzenpalais en het neobarokke vroegere *Kreiständehaus uit 1909 (nu *Museum für Vor- und Frühgeschichte) maken het

in 1993 'plein van het onzichtbare monument' door 2000 kasseistenen met op de onderkant de naam van de vroegere joodse kerkhoven in Duitsland. De **Ludwigsplatz toont met de *Ludwigskirche (1775) een gerestaureerd barokgeheel. Het hart van de St. Johanner Altstadt is de **markt met barokke burgerhuizen en de fontein van Stengel (1760). Stengel ontwierp ook de katholieke kerk **St. Johann (1754-1758). Oogverblindend is het interieur. De cultuurstraat op de rechteroever van de Saar heeft de 'muzentempel' het *Staatstheater (1938) en het **Saarland Museum. In middeleeuwse flair baadt de markt van *St. Arnual.

dateert van omstreeks 1265, de barokke uivormige toren (uiterst links) is van 1740; de kloostergebouwen zagen het levenslicht in 1722. St. Mauritius is een vroeggotische kerk met drie schepen zonder dwarsbeuk.

Slechts het barokke koorgestoelte met rijkelijk houtsnijwerk en het weelderig versierde orgel steken behoorlijk af tegen het eenvoudige interieur. In het koor lacht de engel Gabriel – ook Engel van Tholey genoemd (13de

eeuw) – je toe. De lokale geschiedenis kun je ontdekken in het historische museum Theulegium op de Rathausplatz en in de Johann-Adams-Mühle (1735) bij Tholey, nu een molen- en streekmuseum. In de nabijheid

vind je het Hofgut Imsbach, een beschermd complex met herenhuis uit de napoleontische tijd en romantische vijvers, nu het thuis van het Saarlandse ecologiecentrum met ecologische landbouw.

TIP++TIP++

Musikfestspiele Saar

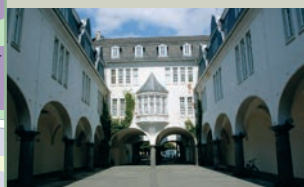
Op ruim vijftig locaties treden om de twee jaar net voor de zomervakantie in Lotharingen, Luxemburg, Rijnland-Palts en het Saarland internationaal befaamde klassieke orkesten, koren en solisten op. De nadruk is elke keer anders.

Meer informatie: Musikfestspiele Saar, Rotenbühlerweg 28 a, Saarbrücken, tel. +49-681-976100

Museum für Vor- und Frühgeschichte

Archeologische vondsten uit het begin van het stenen tijdperk tot de vroege middeleeuwen. Centraal staat het beroemde Keltische vorstinnengraf van Reinheim (ca. 400 v. Chr.) met kostbare sieraden en waardevolle grafputten.

Saarbrücken, Schlossplatz 16, tel. +49-681-9540, di., do.-zo. 10-18 u, woe. 10-22 u

Stedelijke galerie

Tijdelijke tentoonstellingen: het hele scala aan hedendaagse kunst – conceptueel, nieuwe media, installaties, performances en videokunst.

Saarbrücken, Am St. Johanner Markt 24, tel. +49-681-9368321, di., do.-zo. 11-19 u, woe. 12-20 u

Saarland Museum

Wat in de jaren twintig van de vorige eeuw begon als streekmuseum met een afdeling voor moderne grafische kunst, is uitgegroeid tot een belangrijke kunstcollectie. Werk van de middeleeuwen tot nu, verdeeld over het museum in de slotkerk, de Alte Sammlung en Moderne Galerie met beeldentuin.

Saarbrücken, Bismarckstraße, tel. +49-681-99640, 11-19 u

Baden- Württemberg

Naar verluidt zou Marlene Dietrich dit het mooiste casino ter wereld hebben gevonden. Niet dat we weten hoeveel casino's ze in de loop van haar carrière heeft bezocht, maar dat men zijn geld bijna nergens zo stijlvol kan

TIP++TIP++

Museum Frieder Burda

De nadruk in het museum met ruim 800 schilderijen, grafische kunst, sculpturen en objecten, verbonden aan de Staatliche Kunsthalle Baden-Baden ligt op de klassieke moderne en hedendaagse kunst. De collectie bevat behalve schilderijen van Picasso ook werk van Amerikaanse abstracte expressionisten.

Baden-Baden,
Lichtentaler Allee 8 b,
tel. +49-7221-398980,
www.sammlung-frieder-burda.de,
di.-zo. 10-18 u

te. Midden op de markt toont een piramide van rode zandsteen (1825-1825) de laatste rustplaats van de markgraven. Hoogtepunten van de museumwereld zijn de **Staatliche Kunsthalle en het *Badisches Landesmuseum in het kasteel.

Ettlingen Het mooiste gebouw van het aantrekkelijke, oude stadje is het *kasteel van de markgraven (16de-18de eeuw). De slotkapel werd in 1732 beschilderd door Cosmas Damian Asam (Asamsaal). Het *museum voor Oost-Aziatische kunst in het kasteel heeft fantastisch historisch lakwerk.

Rastatt en **slot Favorit Markgraaf Lodewijk Willem, beter bekend als *der Türkenlouis*, was de ontwerper van het imposante, hoefijzervormige *kasteel, dat omstreeks 1700 als eerste Duitse barokbouw in Versailles-stijl verrees. De barokke zomerresidentie **Favorit in Rastatt-Förch liet de jonge weduwe van de *Türken-*

Wandelgang in de Neue Trinkhalle van Baden-Baden.

Louis voor haarzelf en de jonge kroonprins bouwen (1710-1712) en lijkt regelrecht weggelopen uit een sprookjesboek.

**** Baden-Baden** Iedereen van naam repte zich in de 19de eeuw naar Baden-Baden om er te kuren: gekroonde hoofden, gevierde kunstenaars en gokkers. Het **casino, gebouwd in 1838 en in 1853 weelderig ingericht in neobarok, is de oudste speelbank van Duitsland.

Het hoort bij het classicistische Kurhaus (1821-1824), dat grenst aan de met zuilen getooide Trinkhalle (1839-1842) en de chique Kurgarten. In de gerestaureerde *Romeinse baden werd al in de oudheid gekuurd. De recentste attractie van Baden-Baden is de *Sammlung Frieder Burda met schilderkunst van het klassieke modernisme. Het mooiste uitzicht op de stad aan de Oos dient zich aan op de 668 m hoge Merkur,

verkwansen als in Baden-Baden geloven we graag. Roulette en kaartspelen worden hier al lang gespeeld. In 1748 wordt het kansspel in Baden-Baden voor het eerst genoemd. In 1809 opende het casino zijn deuren,

toen nog onder de vleugels van het Konversationshaus, het huidige stadhuis. Vijftien jaar later werd het huidige Kurhaus geopend. Pronkstukken van het zeer weelderige interieur zijn nog steeds de Rode Zaal (uiterst

links) en de Witte Zaal, die hebben afgekeken bij het kasteel van Versailles. In 1837 sloten de Parijse casino's en brak voor de Duitse speelbanken in Bad Homburg, Wiesbaden en Baden-Baden een gouden tijd aan. Elke

avond kwamen rijke dandy's uit alle hoeken van de wereld hier hun geluk beproeven. Overdag zag je ze in het Kurpark, 's nachts aan de speeltafel.

Getuigenis van het absolutisme: barokkasteel Rastatt.

de huisberg van Baden-Baden en te bedwingen met een kabelspoor.

*** Sasbachwalden** Een prachtige plaatje is Sasbachwalden met zijn vele nette vakwerk. Al twee keer werd het wijndorp te midden van de wijngaarden tussen de Rijnvlakte en de Hornisgrinde (1164 m) verkozen tot mooiste dorp van Duitsland. Het edelste vocht uit de streek is de Pinot Noir Alde Gott.

*** Grindenlandschaft** Grote natuurreservaten strekken zich uit langs de panoramaroute van het Zwarte Woud tussen de Hornisgrinde (1164 m) en Kniebis (971 m), bijvoorbeeld bij de *Schliffkopf (1055 m). Hier drukten de *Grinde* hun stempel op het landschap: hooggelegen weiden waar eeuwenlang het vee in de zomer graasde en die nu beschermd zijn als natte heide.

Kloosterkerk St. Marien in Gengenbach.

**** Gengenbach** De beschermde kern van de oude vrijrijksstad neemt je mee naar vervlogen tijden. Vooral in de *Engelgasse met zijn vakwerkhuisen en op de markt met mooie fontein en classicistisch stadhuis waan je je in het verleden. Andere bezienswaardigheden zijn de Mariakerk in Hirsau-stijl (12de eeuw), de poorttoren Kinzig (13de eeuw) en het historische Färberhaus.

*** Baiersbronn** De idyllische ligging in een bosrijk gebied levert de deelgemeenten van Baiersbronn veel vakantiegangers op. Maar liefst drie sterrenkoks maken de regio bovendien tot een gastronomisch paradijs.

Slot Favorite bij Rastatt was de zomerresidentie van de weduwe van der Türkenlouis.

Langs de grootste agglomeratie van Duitsland en dan dwars erdoorheen loopt deze route, door een regio met een bewogen verleden, een land van tegenstellingen en een liefelijk landschap dat zelfs de Romeinen al wisten te waarderen. Aan hen dankt

Midden-Europa twee van zijn oudste steden: Keulen en Xanten. Münster is beduidend jonger maar verdient vanwege zijn religieuze en culturele betekenis de eretitel 'het Rome van Neder-Duitsland'.

Romaanse stijl en gotiek aan de Rijnsoever in Keulen: felverlicht torenen dom en Großer St. Peter boven de oude stad uit.

Carnaval, steenkool, de dom van Keulen – dat zijn de trefwoorden die de meeste mensen over Noord-Rijnland-Westfalen te binnen schieten. En misschien nog kunst.

Carnaval: wie ervan houdt moet het eens meemaken, wie er niet van houdt blijft beter weg. Het Rijnse carnaval is compromisloos. Wie tijdens de doldwaze dagen op reis gaat, beperkt zich het best tot carnaval, cafés en Kölsch.

Steenkool: de uitgekozen tocht heeft één gemeenschappelijk punt met het Ruhrgebied, namelijk de stad Dorsten met steenkoolmijn. Voor de rest beschrijft de route een boog om het Ruhrgebied.

Dom van Keulen: als geen ander bouwwerk in de buurt hét symbool van het historische en culturele belang van de regio. Alleen al de onmiddellijke buurt is een Rijnse microkosmos: de Hohenzollernbrücke en het centraal station, het Wallraf-Richartz-

Museum, en het Romeins-Germaans museum. Vroege en vroegste geschiedenis, Romeinse

sche kerken de eerste keus. In het Münsterland en aan de Neder-Rijn staan ruim honderd intacte

Waterkasteel Nordkirchen, het 'Versailles van Westfalen'.

tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd en ook de recentste geschiedenis hebben tal van getuigenissen achtergelaten. De archeologie is op zich al een reis waard: Xanten was na Keulen de tweede grootste Romeinse stad van Neder-Germania. Het archeologische park Xanten brengt de bezoekers op indrukwekkende wijze dicht bij het verre verleden. Voor de middeleeuwen is Keulen met zijn overvloed aan romaanse en goti-

waterburchten. Voor liefhebbers van moderne architectuur is Düsseldorf een aanrader.

Kunst: Rijnland en het Ruhrgebied zijn na New York wereldwijd de belangrijkste streken voor hedendaagse kunst. Toonaangevende musea zijn te vinden in Krefeld, Düsseldorf, Köln en Bonn. Een bijzonderheid is het slot Moyland bij Kleve; de musea in Mönchengladbach en Essen zijn een omweg waard.

Een echte diamant geslepen uit het samengaan van kunst en landschap is het museumeiland Hombroich bij Neuss. Voor theater- en muzikfans staan eerste-klas festivals op het programma, zoals het jazzfestival in Moers met Pinksteren.

Op de route doorkruis je bekoorlijke landschappen, onder meer het natuurreservaat bij de Altrhein van Xanten. Een bijzonder schouwspel dient zich 's winters aan wanneer bij de Neder-Rijn de wilde Siberische ganzen pleisteren. Hier en daar zie je tafereel die herinneren aan schilderijen van oude Hollandse meesters – en niet alleen door de windmolens die aan de horizon opduiken. Als paardenparadijs en land van de waterburchten staat het Münsterland bekend, waar in de Merfelder Bruch nog een kudde van driehonderd wilde paarden leeft.

Slot Anholt De oorsprong van het nu als hotel gebruikte, op twee eilanden opgerichte waterkasteel aan de Nederlandse grens gaat terug tot de 14de eeuw.

Slot Raesfeld Roofridders huiscen al in de 12de eeuw in de toenmalige burch Raesfeld. Van 1643 tot 1658 kreeg het complex zijn huidige uiterlijk, in 1922 begon men met de restauratie.

Münster Na de verwoesting ervan in 1943 werd de 162 m lange Prinzipalmarkt met zijn trapgevelhuizen waarheidsgetrouw herbouwd. Nu vormt hij het hart van de charmante metropool in Westfalen.

Kleve Uithangbord van de Lohengrinstad is de Zwanenburch, die wortels heeft in de 12de eeuw.

Kalkar Het stadhuis van drie verdiepingen domineert de markt met patriciërswoningen in de vroegere Hanzestad.

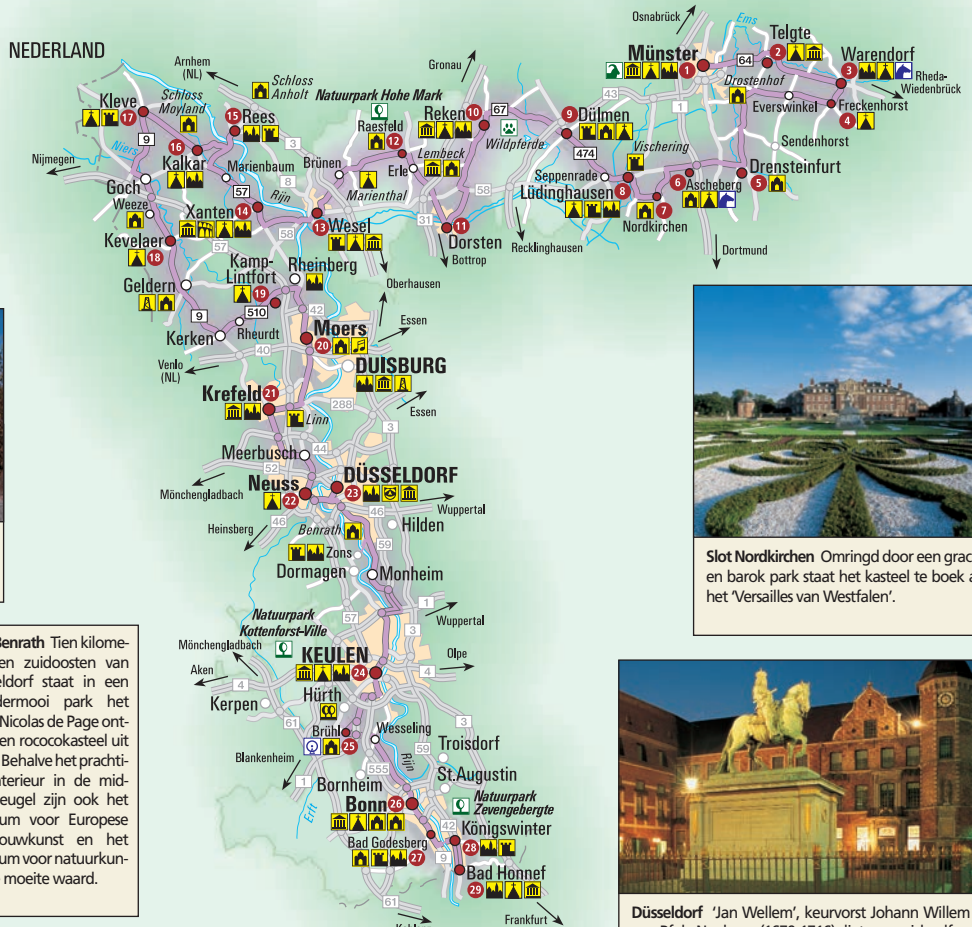

Xanten De Haventempel en het amfitheater in het archeologische park Xanten illustreren het Romeinse verleden.

Slot Benrath Tien kilometer ten zuidoosten van Düsseldorf staat in een wondermooi park het door Nicolas de Pape ontworpen rocokasteel uit 1756. Behalve het prachtige interieur in de middenvleugel zijn ook het museum voor Europese tuinbouwkunst en het museum voor natuurkunde de moeite waard.

Keulen In 1248 werd begonnen met de bouw van de dom van Keulen, een meesterwerk van de hooggotiek met een 157 m hoge gevel met twee torens en nu Unesco-werelderfgoed. Pas in 1880 was de bouw af. De door de Romeinen gestichte stad aan de Rijn was in de middeleeuwen de grootste en belangrijkste stad in het Duitse taalgebied.

Slot Nordkirchen Omringd door een gracht en barok park staat het kasteel te boek als het 'Versailles van Westfalen'.

Düsseldorf 'Jan Wellem', keurvorst Johann Willem II van Pfalz-Neuburg (1679-1716), liet voor zichzelf een monument oprichten voor het stadhuis (16de eeuw). Grote parken en pleinen van het classicisme bepalen het stadsbeeld.

Slot Augustusburg Als meesterwerk van de rococo roemt men het slot Augustusburg in Brühl, Unesco-werelderfgoed, dat vanaf 1725 op de ruïne van een waterburcht ontstond.

Bonn Middelpunt van de historische stad is de markt met in 1738 voltooid stadhuis waarvoor keurvorst Clemens August de eerste steen legde.

Wat verscheidenheid en afwisseling betreft, neemt de Eifel een topplaats in onder de Duitse middelgebergtes. Burchten, kerken en oude stadjes met vakwerkhuisen bezichtigen, fossielen verzamelen, vulkaanmeren bewonderen, dieren bekijken en terugkeren

in de geschiedenis tot het stenen tijdperk, autoraces volgen of gewoon wandelen op stille hoogtes: in de Eifel heeft verveling geen kans. Onze route beschrijft vanuit Aken een brede boog door de Eifel tot Bonn.

Ongeveer 10.000 jaar geleden ontstaan bij een vulkanische gasexplosie: de Weinfelder Maar, ook Totenmaar genoemd.

Het waren de nawerkingen van het sluimerende vulkanisme die Karel de Grote naar de noordrand van de Eifel lokten, en wel naar Aken. Daar waren warme bronnen te vinden die zijn jicht konden verzachten. Hij bleef er hangen en richtte zijn kunsthistorisch unieke palts op, die eeuwenlang de kapel zou zijn waar Duitse koningen werden gekroond. De Eifel lag in het midden van het rijk. Niet dat dit een garantie voor vrede was. Einde-loze twisten en vetes teisterden de streek en tot vreugde van de hedendaagse bezoekers werden daarom tal van burchten opgericht, waarvan de ruïnes nu voor een romantische touch zorgen. Geologie, geschiedenis en kunst – dat zijn drie goede redenen om naar de Eifel te reizen. En tussen die drie blijken verrassende verbanden te bestaan. De eeuwen tussen Karel de Grote en tegenwoordig lieten indrukwekkende bouwkundige getuigen na. Een parel in ro-

maanse stijl is de abdij Maria Laach. In tal van kerken zijn elementen van de gotiek te bespeuren. Tijdens de barok beleefden veel kloosters een nieuwe bloei en bouwde men nieuwe kerken, bijvoorbeeld in Prüm. Vakwerkwoningen en prachtige stadhuizen in veel schilderachtige Eifelstadjes getuigen van een bescheiden welvaart dankzij de ooit florerende lakenhandel, die echter de industriële revolutie niet overleefde. De Fransen kwamen, gevolgd door de Pruisen. Het land verarmde en kreeg de bijnaam 'het Siberië van Pruisen'. Twee wereldoorlogen takelden de streek zwaar toe. Nu bevindt de Eifel zich dankzij de open grenzen met België en Luxemburg opnieuw 'in het midden' – met nieuwe vooruitzichten. Klimatologische invloeden en de gesteentebodem boetseren het gebergte tot een landschapelijke lappendekken. De Hoge Venen aan het begin van onze

route ogen als een ongenaakbaar Scandinavisch hoogveenlandschap. In de Eifel wisselen hoogvlaktes af met slenken, kalksteen met vulkanisch gebied, stille bossen met open akkers en weiden. Aan de noordrand van het gebergte wachten de liefelijke wijngaarden van het Ahrdal, waar een voortreffelijke rode wijn rijpt. Een omweg waard! Voor fossielenverzamelaars en liefhebbers van vulkanen is de Eifel een waar eldorado. 395 tot 345 miljoen jaar geleden glinsterde hier een tropisch meer met koraalriffen en weelderige dierenwereld, waarvan de versteende resten nu de pronkstukken zijn van de lokale paleontologische musea. En dan het vulkanisme: basalttoppen zijn er wel meer in de Duitse middelgebergtes, maar de beroemde maren vind je uitsluitend hier. Het zijn trechters gevormd door vulkanische explosies die zich later met water vulden en

er nu uitzien als meren. Geologische leerpaden bij Prüm en Schönecken verduidelijken de onderlinge verbanden. Overigens is het vulkanisme in de Eifel nog niet gedoofd. Tot de late gevolgen behoren onder meer de minerale en thermale bronnen. Geologen sluiten niet uit dat sluimerende vulkanen in een verre toekomst opnieuw actief worden. Onze Eifelroute sluit aan op andere toeristische routes of kruist deze, zoals de Grüne Straße Eifel-Ardenennen bij Manderscheid. Verder noordwaarts naar de Keulse Bocht en door het Münsterland loopt route 8. De Duitse Wildstraße verbindt wildparken bij Gerolstein, Daun, Klotten en Gonsdorf. Als extra-tje kun je de al genoemde Ahr-Rotweinstraße verkennen voordat je de tocht afrondt in Bonn, de vroegere hoofdstad van de Bondsrepubliek.

Aken De kern van de dom van Aken is de in 800 als paltskapel opgerichte middelbouw, waar de grote ronde luchter bengelt die keizer Frederik I Barbarossa schonk.

Monschau Aan de voet van de Hoge Venen ligt in het smalle dal van de Rur het liefelijke stadje Monschau met zijn aantrekkelijke vakwerkgevels.

Adenau Barokke vakwerkwoningen staan aan de markt. Bezienswaardig zijn de parochiekerk (11de eeuw) en het Eifelers Bauernhausmuseum op het kerkplein.

Manderscheid Naast de ruïnes van de oudere Ober- en de jongere Niederburg met goed bewaarde burchttorens nodigt een vulkaanpad uit tot een nadere verkenning.

Bonn Op de Münsterplatz kreeg Ludwig van Beethoven, wereldberoemde burger van de stad, een monument. Het geboortehuis van de componist aan Bonngasse 20 is nu een museum.

Maria Laach De kloosterkerk van de benedictijnenabdij Maria Laach uit 1093, gelegen aan de rand van de Laacher See, is een van de zuiverste romaanse bouwwerken van Duitsland en beroemd vanwege de rijke architectuurbeelden in het Paradijsportaal (ca. 1225).

Ahrtal De Ahr is een zijrivier van de Rijn. Beneden aan de steile wijnhellingen zoeken wijndorpen als Mayschoß, Dernau en Marienthal met hun wijngaarden en burchtruïnes elkaars gezelschap. Wandelliefhebbers verkennen de dorpen via de Ahr-Rotweinweg.

Weinfelder Maar Wie eenzaamheid zoekt, is op de juiste plek bij de stille kratermeren van de Dauner Maare. De Weinfelder Maar is met 51 m de diepte van het trio.

Nürburg Op de Mons Nore, de zwarte berg, bouwden de graven van Are in de 12de eeuw een uitgestrekte burcht, waarvan alleen nog een ruïne rest. Vanaf de burchttoren heb je een prachtig panorama van de beboste Eifel.

Het Unesco- werelderfgoed

Op de werelderfgoedlijst van de Unesco staan unieke cultuur- en natuurerfgoederen van over de hele wereld die van buitengewoon, universeel belang zijn, en waarvan de bescherming daarom tot de verantwoordelijkheid van de hele mensheid behoort. Dit deel geeft een overzicht van alle natuur- en cultuurmonumenten in Duitsland die op de werelderfgoedlijst van de Unesco staan.

In de oudste stad van Duitsland, gesticht door de Romeinse keizer Augustus, zijn enkele van de best bewaarde antieke bouwwerken ten noorden van de Alpen te vinden. Trier was met 80.000 inwoners een van de grootste steden van het Romeinse Rijk. Tot het werelderfgoed behoren verder de Dom en de belendende Liebfrauenkirche.

De Porta Nigra, een monumentale stadspoort met twee half-

rond naar voren uitspringende torens, die op de 2de eeuw te-

ruggaat, is het herkenningsteken van Trier. Van Augusta Treverorum, het antieke Trier, ooit de hoofdstad van de Romeinse provincie Belgica Prima, zijn verder nog de Keizer- en Barbarathermen bewaard gebleven, naast de resten van een amfitheater dat plaats bood aan zo'n 20.000 toeschouwers. In de Aula Palatina, vroeger een deel van het keizerlijk paleis, resideerde tussen 306 en 312 Constantijn de Grote. De romaanse Dom St. Peter even ten oosten van de Hauptmarkt gaat in zijn oudste delen terug op de 4de eeuw en is

daarmee een van de oudste kerkgebouwen van Duitsland. De rijke kerkschat omvat enkele van de belangrijkste voorbeelden van Ottoonse kunst. De direct ernaast gelegen, rond 1270 voltooide Liebfrauenkirche is een juweel van vroeggotische architectuur.

Getuigenissen van Romeinse en romaanse bouwkunst zijn de Porta Nigra, de antieke stadspoort van Trier (boven), en de Dom St. Peter (links en onder), waarvan de oudste delen rond 340 werden opgetrokken op de resten van een Romeins woonhuis.

De onder keizer Koenraad II opgetrokken Dom van Speyer was ten tijde van de bouw de grootste kerk ten noorden van de Alpen. Als laatste rustplaats van veel Salische vorsten, Hohenstaufen en Habsburgers heeft de romaanse kathedraal een grote symbolische betekenis.

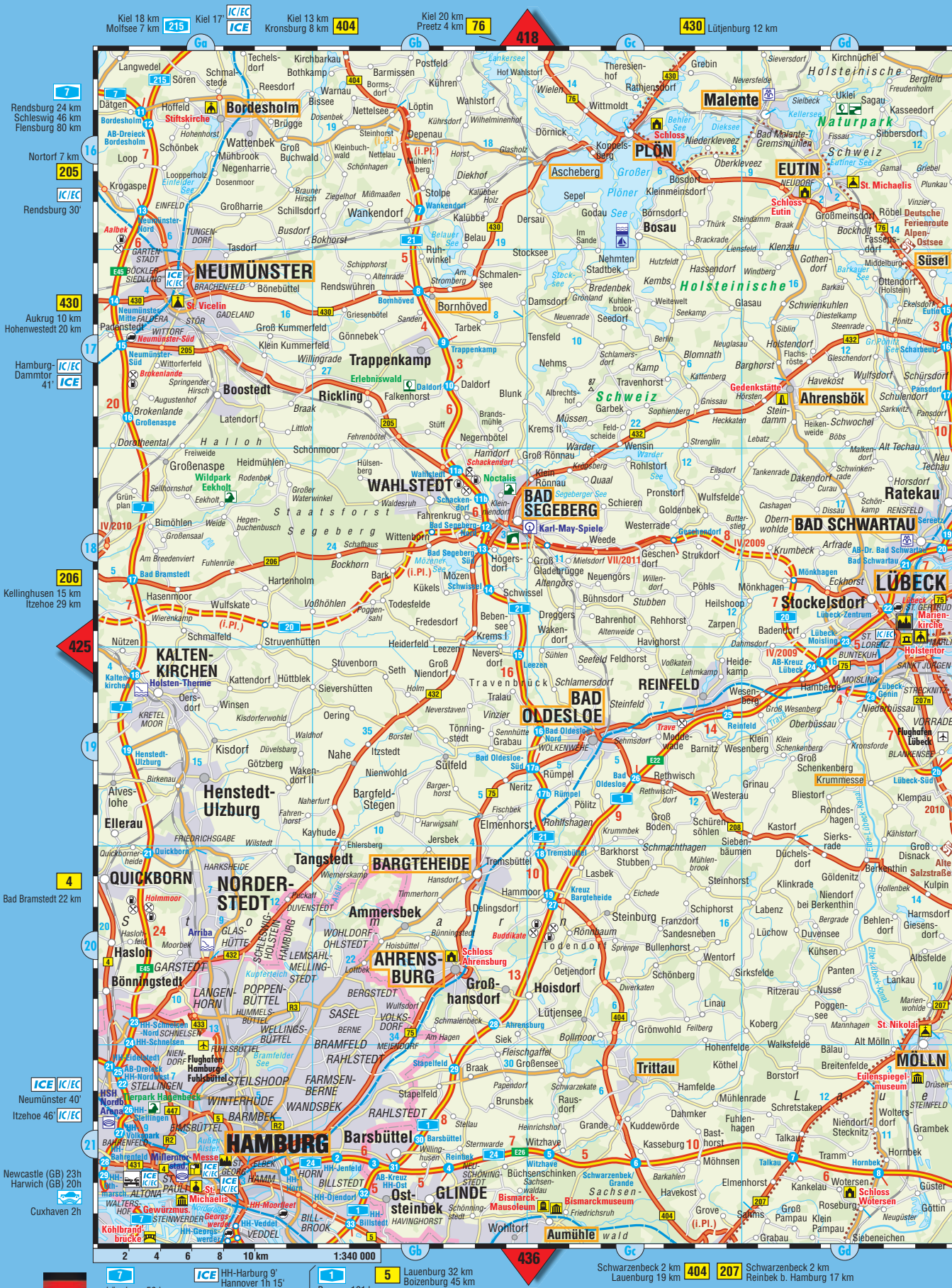
De geschiedenis van de oude keizerstad gaat terug op een Romeins legerkamp uit de 1ste eeuw. Speyer werd in de 6de-7de eeuw de zetel van een bisschop. In het begin van de 11de eeuw liet keizer Koenraad II de Dom van Speyer bouwen als grafkerk voor zijn dynastie. De tegenwoordig zeshoekige Dom St. Maria und St. Stephan werd in het jaar 1061 ingewijd onder Koenraads kleinzoon Hendrik IV. Deze liet de kerk later aanzienlijk uitbreiden om tegenover de paus zijn politieke machtsaanspraken te demonstreren – een

conflict dat zou uitmonden in de Investituurstrijd. De in 1039 voltooide crypte is een van de grootste en mooiste ondergrondse zuilenhallen ter wereld. De grafkapel biedt toegang tot zestien vorstelijke grafmonumenten, waaronder die van vier Salische keizers. In de tijd van de Paltse Successieoorlog (in Nederland Negenjarige Oorlog genoemd) kwam het in 1689 tot zware verwoestingen, waarbij onder meer de grafmonumenten door Franse troepen geplunderd werden. In 1772 begon het herstel van de kerk. Toen deze onder Napoleon

afgebroken dreigde te worden, wist de bisschop van Mainz dit te verhinderen. Restauraties na de Tweede Wereldoorlog gaven de Dom zijn strengheid terug, die achter de romantisch-idealiserende bouwelementen uit de 19de eeuw in toenemende mate verloren was gegaan.

De Dom van Speyer maakt indruk door zijn strenge, romaanse vormen (rechts: buitenaanzicht; boven: blik vanaf de orgelgalerij). De crypte (onder) bestaat uit een zuilenhal met kruisgewelven van gele en rode zandsteenblokken.

Fotoverantwoording

A = Alamy, BB = Bilderberg, C = Corbis, L = laif, Z = Zielske

Cover voorkant bovenaan: Look/A. Strauss; cover voorkant midden: Look/H. Wohner; cover voorkant onderaan: Look/M. Herz; cover rug: Bieker; cover achterkant bovenaan: A/Haenel; cover achterkant onderaan: Z; 2/3 - 12/13; Z; 14/15: USeelbach; 16 b.: BB/Horacek; 16 b. l.: p-adpa; 16 l. m.: Huber/Graefenhain; 16 l. m.: To; Krausz; 16 r.: L/Raach; 17 l.: P/Jessel; 17 l.: Mauritius/Carsten Leuzinger; 17 l.: U/Kreul; 17 l.: L/Hub; 19 b. l.: alimdi; 19 b. m. en b. r.: Mau/Imagebroker; 20 b.: A/Blickwinkel; 20 o. l.: Premium/Sekai Bunka; 20 o. r.: ifa/Kallhardt; 20/21: BB/Buschmann; 21 r.: Huber/Damm; 22 b. en o.: 22/23 en 33 o.: BB/Engeler; 23 r. b.: L/Westrich; 23 r. o.: look/Zielske; 24 b.: look/Engel + Gielen; 24 l.: visum/Schlaeger; 24 l. b. en o.: Z; 25 l. b.: c/Zefa; 25 l. o.: Z; 26 b. c.; 26 l. Z; 26 r.: Premium/Wothe; 27 b. Z; 27 o.: visum/Nienzig; 28 b. l.: Z; 28 b. m. en b. r.: L/Modrow; 28/29; Z; 30 b. l.: visum/Franz; 30 b. r.: Okapia; 30 o.: Monheim; 30/31: Premium; 31 b.: Mauritius/Imagebroker/K. Kredner; 31 o.: Schappo/Menges; 32 b. (alle 3): Okapia; 32 b. l.: artur/Grimenstein; 32 b.: Huber/Graefenhain; 32/33: Wandmacher; 33 o.: p-adpa; 34/35, 36 b. en l. Z; 36 l. o.: U/Glücklich; 36 o.: BB/Schiesswohl; 37 l. Z; 37 r.: Mau/Imagebroker; 37 3 o.: Z; 37 l.: artur/Menges; 38 b. l.: L/Modrow; 38 b. r.: U/Hollandse Hoogte; 38 o.: Schmidts Theater; 38/39 en 39 o.: Z; 40 b.: Monheim; 40 l. b.: U/Glaescher; 40 b. m.: blickwinkel/Mahlke; 40 l. o.: BB/Modrow; 40/41 en 42 b. l. Z; 42 b. l.: USeelbach; 42 l. b. en l. m.: Z; 42 l. o.: p-adpa; 44 b.: Getty/Look/Engel & Gielen; 44 l.: plainpicture/Steffens; 44/45: Mauritius/Renckhoff; 45 o.: G/Uwe Grimm; 45 o.: BB/Kunz; 46/47; Z; 48 b.: Keystone/Bahlo; 48 l.: U/Spholer; 48 m. en o.: Z; 50 b.: Huber; 50 l.: A.K.G; 50 o.: Huber; 51 l.: artur/Hutmacher; 51 r.: artur/Hutmacher; 52/53: Arco/Erl; 54 b.: fionline; 54 l.: FAN/Müller; 54 o.: Mau/Waldkirch; 55 l.: K.-H. Oster; 55 r.: ifa/Rauch; 55 r.: Mau/Mader; 55 v: sion photos; 56 b.: Mauritius/Wolfgang Diederich; 57 l.: L/Hahn; 57 r.: U/Heeb; 57 r.: Okapia/Yvonne Duffe; 57 4: visum/Steinmetz; 58 b.: BB/Böttcher; 58/59: BB/Ellebrock; 59: Wandmacher; 60 b.: Bieker; 60 o. l.: Böttcher; 60 o. r.: Wandmacher; 60/61: Mauritius/M. Habel; 61 o.: A/Werner Otto; 62 b.: Huber; 62 b.: Bieker; 62 o.: visum/Mosler; 63: Huber; 64 b.: blumebild; 64 o.: Look/Johaentges; 64/65: Huber/Verden; 66 b.: Z; 66/67: Wandmacher; 68 b.: Z; 68/69; Z; 70 (alle 4): Wandmacher; 71 b.: Schilgen; 71 o.: Wandmacher; 72 b. l. en b. r.: Schilgen; 72 b. m.: Z; 72 o.: Huber/Giovanni; 73 r.: Wandmacher; 74 b. l., b. r. en m.: Huber; 74 r.: Mau/Kliem; 75 en 76 b.: Wandmacher; 76: ifa/Rauch; 77 l. b.: Huber/Graefenhain; 77 l. o.: Klammett 77 r. b.: A/Medioclous; 77 r. o.: Wandmacher; 78/79 en 80 b. Z; 80 l.: alimdi/Lubenow; 80 o.: Schappo/Niehuus; 81 (alle 4): Z; 82 b. l. en b. r.: A.K.G; 82/83; Z; 83 b.: bridge-manart; 84 b.: BB/Steinhilber; 84 o.: visum/Koal; 84/85, 85 o. l. en o. r.: Z; 86 b. l.: L/Kirchner; 86 b. r.: Z; 86 m.: L/Kirchner; 86 l.: alimdi/Lubenow; 87 b.: Schappo/Niehuus; 87 o.: L/Kreuels; 88 b.: L/Kirchner; 88 l.: L/Kirchner; 89 l.: Zielske; 89 r.: Premium/Dör; 90 b. l.: L/Kirchner; 90 r. b.: M/Christian Bäck; 90/91: M/Andreas Keil; 92 b.: Mauritius/Lubenow; 93 l.: Getty/Dressler; 93 b. r.: visum/Steche; 93 o.: alimdi; 94 b. l.: L/Zahn; 94 b. r.: L/Kirchner; 94 l.: Schappo/Huber; 95: fionline/Steiner; 96 b.: Schappo/Huber; 96 m.: look/Wohner; 96 o.: NN; 97 b.: L/Kirchner; 97 o.: Mau/Imagebroker; 98 b.: A.K.G; 98 l. b.: L/Kirchner; 98 l. o.: Böttcher; 98/99; Z; 100 b.: L/Babovic; 100 l.: Mauritius/W. Otto; 101; Z; 102 b. l. en b. r.: L/Kirchner; 102 l.: L/Huber; 102 m. en r.: Z; 103 b.: Look; 103 o.: argus; 104/105: L/Zahn; 106 b. l.: C; 106 b. r.: images/Littwin; 106 o.: Schilgen; 106/107: Mau; 107 o.: U/Vogel; 108 b. l.: pa/AGK; 108 b. r.: p-adpa; 108 m.: Huber; 108 o.: pa/ZB-Fotoreport; 109 l. b. en l. o.: L/Kirchner; 110 b. l. en b. r.: A.K.G; 110 l.: alimdi; 110 o.: Böttcher; 111 l.: Freyer; 111 m.: Huber; 111 3: Böttcher; 112 b. l. en b. r.: Monheim; 112 l.: Böttcher; 112 r.: Böttcher; 113 b.: Weißfog; 113 o. en 114 b.: L/Boening; 114/115: L/Böttcher; 115 b.: Getty/Greuel; 116 b. l.: Böttcher; 116 b. r.: DFA/Scheibner; 116 l. b.: Weisfog; 116 l. o.: blumebild; 116 o.: Böttcher; 117: L/Adenis; 118/119; Z; 120 b. l. en b. r.: alimdi; 120 l. b.: L/Boening; 120 l. o.: U/Westrich; 120 o.: U/Galli; 121 1 en 2: L/Langrock; 121 3; Z; 121 4: U/Galli; 122 b. l.:

Look/U. Boettcher; 122 b. r.: U/Zenit; 122; Z; 123 l. b. en l. o.: U/Galli; 123 r. b.: Getty/Sean Gallup; 123 r. o.: L/Mecke; 123 o. r.: U/Adenis; 124 l. b. en l. o.: Caro/Teich; 124/125: L/Hoffmann; 126 b. l.: U/Plambrock; 126 b. r.: L/Boening; 126 m.: L/Langrock; 126 o.: L/Hahn; 127 b. en o. l.: Z; 127 o. r.: images/Scherhauer; 128 b.: Look/K. Johaentges; 128 m.: Z; 128 o. l.: U/Chavakis; 128 o. r.: Getty/The Image bank; 129 b.: Look/K. Johaentges; 129 o.: L/Hemis; 130 b.: U/Galli; 130 l. b.: artur/Staubach; 130 l. o.: L/Boening; 136 l. b.: Caro/Muhs; 132 m.: visum/Reents; 132 o.: L/Boening; 133 l.: L/Modrow; 133 r. b.: L/Boening; 133 r. o.: Schlegelmilch; 134/135; Z; 136 b.: Caro/Kaiser; 136 l. b.: Bieker; 136 l. o.: A1Pix; 136 o.: Z; 137 l.: Wandmacher; 137 2, 3 en 4: Bieker; 138 b.: Look/B. Merz; 138 l.: Otto; 139 b. en o.: Bieker; 140 b. (alle 3): Wandmacher; 140 m.: Z; 140 l.: Otto; 140 o. en 141 (alle 4): Bieker; 142 b. l.: L/Hub; 142 b. r.: U/Schlösser; 142 l. b. r.; 142 l. o.: Bieker; 142 o. en 143 l.: Z; 143 r.: Bieker; 144 b.: A.K.G; 144 m.: Z; 144 o.: Alamy/Imagebroker; 145 b.: Monheim; 145 o.: ifa; 146 b.: Alamy/P. J. Boesl; 146 o.: U/Daams; 146 r. b.: Alamy/Imagebroker; 146 o. r.: L/Klein; 147 m.: Freyer; 147 m.: L/Link; 147 o.: C/JAI/Alte Bibikov; 148 b. l.: U/Ogando; 148 b. r.: U/Walker; 148 l.: Alamy/Germany Images David Crossland; 148/149: L/Link; 149 r.: Alamy/Germany Images David Crossland; 150 b. l.: C; 150 b. r.: artur; 150 l. b.: Otto; 150 l. o.: U/Fechner; 150 r.: Zielske; 151 b.: blickwinkel/Eich; 151 o.: L/Jonkmans; 152 b. l.: p-a/AGK; 152 b. r.: p-adpa; 152 l. b.: artur/Riehle; 152 l. o.: Bieker; 152 r.: Alamy/Monheim; 153 b.: Bieker; 153 o.: Look/Heinz Wohner; 154/155; Z; 156 b. l.: Mauritius; 156 b. r.: bridgeman; 156 l. b. en l. o.: p-a/ZB-Fotoreport; 156 r.: Böttcher; 157: Otto; 158 b. l.: Huber; 158 b. r.: pa/ZB-Fotoreport; 158 m.: Z; 158 o.: p-adpa; 159 b.: Huber; 159 o.: DFA; 160 b. l. en b. r.: Huber/Graefenhain; 160 l. b.: Monheim; 160 l. o.: Otto; 160/161: USeelbach; 161 o.: p-a/ZB-Fotoreport; 162 b. l.: Z; 162 b. r.: Visum/Langreder; 162 m.: L/Kreuels; 162 o.: pa/dpa; 163 b. en o.: Z; 164 b. l. en b. r.: L/Modrow; 164/165: Premium/Haenel; 164 o.: Z; 165 o.: blumebild; 166 b. l.: en gelhardt; 166 b. r.: Voller Ernst; 166 o.: C/White; 166/167: C/Horn; 168 b.: A.K.G; 168 l. b.: Alamy/Burmeister; 168 l. o.: p-adpa; 168 r.: 169 en 170/171; Z; 172 b. l.: blumebild; 172 b. r.: Z; 172/173; Z; 173 o.: Olaf Doering; 174 b. l., b. en m.: Z; 174 o.: A/Cosmo Condin; 175 b. en o.: Z; 175 o.: Z; 176 b. l. en b. r.: U/Kirchner; 176 l.: BB/Ernsting; 176 o. r.: Z; 177 b.: U/Kirchner; 177 o.: L/Huber; 178 b.: 178/179 en 180 b. l.: Z; 180 b. r.: Getty; 180 m.: Monheim; 180 o.: Alamy/Monheim; 181 l.: Z; 181 r.: Monheim; 181 r. o.: mau/Imagebroker; 182 b. l.: Look/Wohner; 182 b. r.: BB/Horacek; 182 l.: Z; 183 l.: Huber; 183 r.: L/Gaaster; 184 b. (beide): A/Nicolas Rung, C/Roel Hoeve; 184/185; Z; 185 r.: C/Dietmar Nil; A/blickwinkel; 186/187; Z; 188 b.: bridgemanart; 188 m.: W. Otto; 188 o.: W. Otto; 189 b. l.: bridgemanart; 189 b. r.: Huber; 189 o.: transit/Haertlich; 190 b.: L/Babovic; 190 l.: stad Weimar; 190 r.: Huber; 191 r.: L/Westrich; 192/193 (alle 4): L/Babovic; 194 b.: p-a; 194 l.: Böttcher; 194 r. b.: Herzig; 194 r. o.: A/Monheim; 195 b.: L/Lecom; 195 o.: NN; 196 b. l.: L/Babovic; 196 b. r.: A.K.G; 196 m.: Look/Wohner; 197 b.: Z; 197 o.: Böttcher; 198 b. l.: Huber; 198 b. r.: Böttcher; 198 m.: ifa/Siebert; 198 o.: photodigital; 199 b.: Wackenhut; 199 o.: L/Selbach; 200 b. l.: Z; 200 b. r.: DFA; 200 o.: Look/Kai Maeritz; 200/201; Z; 201 o.: transit/Haertlich; 202/203; Z; 204 b.: Alamy/Imagebroker; 204 l. b.: L/Meyer; 204 o.: W. Otto; 204 r.: L/Emmler; 205; Z; 206 b. l.: Schilgen; 206 b. r.: Klammett; 206/207: Huber; 207 o.: Klammett; 208 b.: akg; 208/209: Huber/Graefenhain; 208 o.: Mauritius/Michael Runke; 209 b.: W. Otto; 209 o.: p-adpa; 210 b. l.: L/Emmler; 210 b. r.: Z; 210/211; Z; 210 o.: (alle 3): Herzig; 212 b. l.: L/Modrow; 212 b. r.: Schilgen; 212 m.: NN; 212 o.: Herzig; 213: Alamy/bkmedia; 214 b.: Klaes; 214 m.: Huber; 215 l.: Schilgen; 215 2 en 3: Klaes; 215 4: Wandmacher; 216 b. l. en b. r.: Herzig; 216: Huber; 217 b.: Huber/Graefenhain; 217 o.: C/Blair; 218 b. l.: Herzig; 218 b. r.: Look/Lubenow; 218 m.: ifa/Everts; 218 o.: Herzig; 219 r.: C/Roth; 220 b.: Look/Holler; 220 l.: Klaes; 220 m. b. en o.: L/Emmler; 220 r.: Z; 220/221: Z; 224 b.: C/Szlukovenyi; 224 m.: Huber/Schmid; 224 o.: ifa/Gich; 225 b. l.: U/Lecom; 225 o.: Huber; 226 l. b. en b. r.: Huber/Schmid; 226 m.: Z; 226 o.: C/Zasca; 227 b. r.; 227 o. l.: Huber; 227 o. r.: Getty; 228 b. l.: L/Link; 228 b. r.: Premium; 228/229: U/Heuer; 230 b. l.: König; 230 b. r.: Okapia; 230 l.: Huber; 230 o.: Bieker; 230/231: Huber/Schmid; 231 o.:

Alamy/imagebroker; 232 b. en o.: Z; 233 b.: Look/Wohner; 233 o.: A1Pix/D; 234 b.: C; 234 m.: Mau/Gerth; 234 o.: A.K.G; 235: artur/Leister; 236/237 en 238 b.: Otto; 238 m.: L/Hub; 238 o.: VilleroysBoch; 239 b.: L/Zanettini; 239 o.: Huber/Schmid; 240 b.: p-a/HB; 240 m.: blickwinkel/Kopp; 241: Huber/Schmid; 242 b.: Huber; 242 o.: Visum/Pflaum; 243: Monheim 244 b. l.: Look/travelista; 244 b. r.: Otto; 244 r.: FAN/Lubenow; 244 o.: Mau/Merten; 245: p-adpa; 246 b. l.: Huber; 246 b. m.: Otto; 246 b. r.: Huber; 246 m.: Mau/Merten; 246 o. l.: blickwinkel/Flohe; 246 o. r.: ifa/Tschanz; 247 b.: L/Zanettini; 247 o.: U/Emmli; 248/249: Bieker; 250 b. en 250/251: Romeis; 250 o. r.: Bieker; 250 o. r.: Romeis; 251 o. l.: Bieker; 251 o. r.: Herzig; 252 b.: Romeis; 252 o.: argus/Frischmuth; 253 b.: Bieker; 253 o.: Romeis; 254 b.: Huber/Schmid; 254 l. b.: U/Spholer; 254 l. o.: Huber/Schmid; 254 r. b.: ifa/Rauch; 254 m.: U/Heuer; 255: Romeis; 256 b. l. en b. r.: C; 256 m.: Mau/Otto; 256 o.: Okapia; 256 b.: A1PIX/BB; 255 o.: Mau; 258 b. l. en b. r.: U/Emmler; 258 l. b.: C/Keher; 258 l. o.: p-adpa; 259 l. b.: Schilgen; 259 o.: Premium/Otto; 259 o.: Mau/Cubolmager; 260 b. l. en b. r.: BB/Heimann; 260: U/Emmler; 260/261: L/Raach; 261: U/Emmler; 262 b. l.: Alamy/Am Corporation; 262 b. r.: U/Hughes; 262 o. l.: artur/Frahm; 262 o. r.: Caro/Rutter; 262/263: BB/Ernsting; 263 b.: L. Schappo/Huber; 263 o. r.: FAN/Travelstock; 264 b.: BB/Ernsting; 264 l.: BB/Ernsting; 264 r.: U/Emmler; 265 b. en o.: U/Raach; 265 o.: U/Raach; 266 b. l.: Bieker; 266 m. b., b. r., 266/267 en 267 l.: U/Emmler; 267 2; Z; 267 3: U/Emmler; 267 4; Z; 268 b. l.: Monheim; 268 o. r.: Alamy/Hess; 268 o. l.: bucover/Hodmann; 268 o. r.: U/Raach; 268/269: Huber; 269 o.: U/Ei-sermann; 270 b.: Mauritius/B. Protzel; 270 l. b.: Fionline; 270 l. o.: U/Raach; 270 r. b.: L/Bialoberzki; 270 r. o.: Look/H. Wohner; 271 l.: Monheim; 271 r.: Look/Lumberger; 272 b. l.: BB/Schmidt; 272 b. r.: Z; 272/273: BB/Ellebrock; 273 o. 1 en 2: Stockfood/Gil-lé; 273 o. 3: plainpicture; 273 o. 4: U/Raach; 274 b. l. en b. r.: Z; 274 m.: Bieker; 274 o.: Rolf Schultes; 275 b. en o.: Bieker; 276 b.: Romeis; 276 m.: Bieker; 276 o.: Z; 277: C/Vanni; 278/279: Mauritius/Bernd Römmlert; 280 b.: transit/Buss; 280 l. b.: Alamy/Interfoto; 280 l. o.: Bieker; 280 r.: Monheim; 281 l.: ifa/Rauch; 281 2: alimdi/Siepmann; 282 3: A1PIX/AAC; 283 4: Huber/Schmid; 282 b.: artur/Hagen; 282 m.: Monheim; 282 o. l.: Alamy/Arco Images GmbH; 282 o. r.: BB/Steinhilber; 283 l.: Monheim/Bendorz; 283 r.: Monheim; 284 b. l.: C/Wolfgang Kaehler; 284 b. r.: A.K.G/Lessing; 284 m.: C/Werner Dietrich; 284 o.: Mau/Knöll; 285 b.: BB/Steinhilber; 285 o. l.: Ernst Wrbas; 285 o. r.: M/Martin Motzer; 286 b. l.: C/Kar-mann; 286 b. r.: C/Leroy; 286 l.: Alamy/Infneto; 286 r.: Monheim; 287 b.: Z; 287 o.: Schappo/Huber; 288 b.: C; 288 l. o.: Look/Heinz Wohner; 288 r. b.: Arco/Kie-drowsky; 288 r. o.: Z; 288 l.: Freyer; 289 b.: Look/Wohner; 289 o. o.: p-a/KPA; 290 b.: Look/Heinz Wohner; 290 r.: arco/Lenz; 290 o.: Alamy/Natural Vi-sions; 291 b.: Huber; 291 o.: Mau/Imagebroker; 292 b. l.: Mau; 292 b. r.: Premium/Delpho; 292 m.: ifa/Röl-le; 292 o.: L/Kost; 293 l.: Huber; 293 r. b.: Huber; 293 r. o.: Huber/Schmid; 294 b.: Z; 294 l.: Huber; 294 r.: Hu-ber; 295 b.: Schilgen; 295 o.: Z; 296 b. l.: BB/Madej; 296 b. r.: U/Firmhofer; 296 m.: Mauritius/O'Brien; 296 o.: Mauritius; 297 l.: Wackenhut; 297 r.: Huber/Schmid; 297 o.: Monheim/van Goetz; 298 b.: BB/Jakob; 298 m.: Huber/Römmelt; 298 o.: Frey; 299: Romeis; 300 b.: L/Adenis; 300/301 en 300 l. 1: Frei; 300 l. 2: Look/Greune; 300 l. 3: Look/Sauer; 302 b. l. en b. r.: Mau/Römmelt; 302 m.: blickwinkel/Hütter; 302 o.: U/Strauss; 303 b.: Bieker; 303 o.: U/Zahn; 304 b. l.: L/Werner; 304 b. r.: Premium/Sekai Bunka; 304 l. b.: Bieker; 304 l. m.: L/Zahn; 304 l. o.: Klaes; 304 r.: Mau/Imagebroker; 305: Alamy/nagelstock.1/4 306 b. l.: Romeis; 306 m. b.: Mau/Merten; 306 b. r.: Mau/Beck; 306 m. l.: Mau/Hubatka; 306 m. r.: Mau/Image-broker; 306 o.: Mau/Age; 307 b. l.: Arco/Huetter; 307 b.: Mau/Westend61; 307 o.: Mau/Merten; 308 b. l.: Frei; 308 b. r.: ifa/Vetter; 308 m.: Look/Wohner; 308 o. en 309 b.: Werner; 309 o.: Okapia; 310 b. l.: A.K.G; 310 b. r.: A.K.G; 310 m.: Z; 310 o.: argum/Einberger; 311: alimdi/Bahnmueler; 312 b. l.: A.K.G; 312 b. r.: Okapia; 312/313: L/Hub; 312 o.: Moneim; 313: Look/Terravis-ta; 313 o.: Z; 314 b. l.: ifa; 314 b. r.: C/Nowitz; 314 m.: C/Stefano Amantini; 314 o.: p-a/HB; 315: Klammett; 316/317: Bieker; 318: Huber; 319 kaart (van l. b. in wijzerzin): Bieker, Z Bieker, 2x Z Huber, Wandmacher, Huber, Wandmacher; 2x Huber, 2x Wandmacher; 320/321; Z; 321 o.: Premium 322 kaart (van l. n. r., van

b. n. o.): Z, Huber, Z Wandmacher, Z Huber, 2x Z; 323 (kaart van l. n. r., van b. n. o.: Z, M/Andreas Keil, Zahn, 3x Z); Z; 324; Z; 325 kaart (van l. b. in wijzerzin): Hu-ber/Schmid, Mau/Hammel, Mau/Schütze, Herzig, Hu-ber, Huber/Schmid, Huber/Helle, Huber/Giovanni; 326 b.: L/Zanettini; 326 o.: Z; 327 (van l. b. in wijzerzin); 3x Z, C/Alido Pavan, A/Karsten Kramer; 328: Bieker; 329 kaart (van l. b. in wijzerzin): Bieker, l. DFA/Babovic, Mau, Wandmacher, Bieker, Zx L/Emmler, Huber, Schilgen, Huber, Klammett; 330 b.: Z; 330 o.: Romeis; 331 kaart (van l. b. in wijzerzin): L/Kirchner, Z, N.N., Schilgen, L/Eid, Huber, L/Modrow, Freyer, Huber; 332 b.: Bieker; 332 o.: Z; 333 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): Bieker, Mau/Mollenhauer, Z Bieker, 3x Bieker, Z; 334 b.: Mauritius/Werner Otto; 334 o.: Bieker; 335 kaart (van l. b. in wijzerzin UZS); 5x Bieker, Corbis/M. Taner, Klammett, C/Image Source, 3x Klaes; 336 b. en o.: Bieker; 337 kaart (van l. b. in wijzerzin): Bieker, Premium/AGF, Bieker, ifa/Frima, Klaes, Z, Look/H. Wohner, Huber/Klaes, U/Eisermann, Bieker, Romeis, IMG; 338: L/Lecom; 339 kaart (van l. b. in wijzerzin): Alamy/Bildarchiv Monheim GmbH, Mauritius/Falken-stein, Huber, ifa/Ostgathe, Klammett, Zx ifa/Eich; 340: ifa; 341 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): 2x Getty, Mau, M/Andreas Vitting, Premium/Haenel, U/Heu-er, U/Gaasterland, Klaes, Huber, Z, Huber, Z; 342: ifa/Rauch; 343 kaart (van l. n. r., van b. n. o.): Herzig, Mau/Gierth, 3x Herzig, Romeis, ifa/Nägele, Bieker, ifa/Hilpert; 344/345 b.: Bieker; 345 o.: Romeis; 346 kaart (van l. n. r., van b. n. o.): Romeis, Huber, Romeis, Bieker, 2x Herzig, 3x Bieker, Premium, 2x Bieker; 347 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): 2x Wackenhut, Hu-ber, Wandmacher, 2x Wackenhut, Bieker, Z, U/Bia-lobreski; 348 b. en o.: Romeis; 349 kaart (van l. b. in wijzerzin): L/Eid, A/Schmerbeck, Premium/Otto, Hu-ber, 2x, 2x Mau, Huber/Schmid, Bieker; 350 b. r.; Z; 350 o.: Bieker; 351 kaart (van l. b. in wijzerzin): Bieker, Freyer, Z Bieker, Huber, 4x Bieker; Z; 352: U/Emm-ler; 353 kaart (van l. b. in wijzerzin): 2x Bieker, Romeis, Huber, Freyer, Mau, Kustos, Dietrich, U/Emmler, 3x Huber, Bieker; 354: BB/Ernsting; 355 kaart (van l. b. in wijzerzin): NN, 2x Huber/Schmid, Huber/Klaus, 4x Bieker, L/Emmler, 3x Bieker; 356 b.: Huber/Schmid; 356 o.: Freyer; 357 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): ifa/Rauch, Schilgen, ifa/Otto, Premium, Z, Huber, Klammett, Huber/Schmid, C/Woolfitt, Huber; 358 b.: Huber; 359 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): Romeis, Huber/Schmid, Huber, Romeis, 2x Huber, Bieker, G/Heinz Wohner, Huber, Romeis, Look/Florian Werner, Huber, Premium/Buss, Klammett; 360: ifa/Wittek; 361 kaart (van l. b. in wijzerzin): Schilgen, 2x Huber, ifa/Schulz, Bieker, 2x Huber, Z, Schilgen; 362 b.: Bieker; 362 kaart (van l. n. r., van b. n. r. o.): Huber, Getty, ifa/Stadler, Bieker, Huber, Premium/Sekai Bunka; 363 kaart (van l. b. in wijzerzin): Bieker, Huber, Romeis, Wackenhut, Huber, Premium/Klaes; 364/365: Mauri-tius/Markus Keller; 366 b.: Huber; 366 o.: Getty/Slow Images; 367 b.: BA-online; 367 o. l.; 368 b. en o.: Z; 369 b.: Monheim; 369 m. en o.: C; 370 b.: Freyer; 370 m.: Freyer; 370 o.: Böttcher; 371 b. r.; Z; 371 m.: Herzig; 371 o.: C/Remondo; 372 (alle 3): C; 373 b.: Romeis; 373 m. l.: Z; 373 m. r.: Huber; 373 o.: Romeis; 374 b.: A.K.G; 374 m.: Z; 374 o.: Z; 375 b.: L/Liehr; 375 m.: L/Kreuels; 375 o.: L/Boening; 376/377; l.; 378 b. l.; 378 b. r.: L/Gallen; 378 o.: L/Adenis; 379 b. en m.: artur; 379 o.: alimdi.net; 380/381: L/Boening; 382 b.: C; 382 o., 383 b. en o., 384 b. en o.: Z; 385 b.: Monheim; 385 m.: Blume; 385 o.: Otto; 386/387 en 388/389; Z; 390 b.: Bieker; 390 m.: Mauritius/Imagesbroker/I. Tack; 390 o.: U/Kreuels; 391 b.: L/Klein; 391 m.: Corbis/F. Moh-nheim; 391 o.: Mauritius/Werner Otto; 392 b.: Klam-mett; 392 m.: C/Sandro Vannini; 392 o.: Z; 393 b.: Zielske; 393 m.: C/Fridmar Damm 393 o.: Zielske; 394/395: l.; 396 b.: Premium 396 m.: L/Gaasterland; 396 o.: Huber; 397 b.: C/Yamashita; 397 m.: L/Z; 397 o.: L/Boening; 398 b.: Monheim; 398 m. en o.: Huber; 398 o.: Huber; 399 b.: L/Kreuels; 399 m.: L/Shirley; 399 o.: L/Shirley; 400 b., m. en o.: Monheim; 401 (alle 4): C/Blair; 402 o.: L/Eid; 402 m.: L/Eid; 402 o.: Monheim; 403 b.: Kustos; 403 m.: Ernst Wrbas; 403 o.: Monheim; 404 b.: Stoppel; 404 o.: Visum; 404 o.: Huber; 405 b.: Clarchiv Onographic; 405 m.: ifa/Gruener; 405 o. en 406 b.: Z; 406 m.: Romeis; 406 o. en 407; Z; 408/409: Bieker; 410 b.: Freyer; 410 o.: Getty/Look/H. & D. Zielske; 411 b.: Romeis; 411 m.: Freyer; 411 o.: Huber.

Oorspronkelijke uitgever: © Kunth Verlag GmbH & Co KG, München 2013, www.kunth-verlag.de
© Cartografie: Kunth Verlag GmbH & Co KG
© Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2013

D/2013/45/72- NUR 512
ISBN 978 94 014 0642 0

Deze uitgave werd met de meeste zorg samengesteld. De juistheid van de gegevens is mede afhankelijk van informatie die ons werd verstrekt door derden. Indien die informatie onjuistheden bevat, kan Lannoo daarvoor geen aansprakelijkheid aanvaarden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft getracht alle rechtbehoudende van het gepubliceerde beeldmateriaal te achterhalen. Wie niet om toestemming tot publicatie werd verzocht en meent alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Colofon

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Als u opmerkingen of vragen heeft, dan kunt u contact opnemen met onze redactie: redactie.toerisme@lannoo.com.

Vertaling: Christelle Bogaert
Opmaak: Bananas.net

Oorspronkelijke titel: Unterwegs in Deutschland